

אילו קרה

עמיצור אילן

מיכאל י' כהן, תכניות המגירה למלחמת עולם שלישית: זירת המזרח התיכון 1945-1954, תל-אביב: מערכות, 1998, עמ' 338.

זוועות מלחמת העולם השנייה ורגש הישועה שהשו תומכי הדמוקרטיה בעולם עם מחיצת משטרי ה'ציר' יצרו בחברה המערבית נטייה כמוסה להדחיק סכנות הדרשות מעוררות פלצות. מרבית הציבור במערב סירב להאמין שמלחמת עולם הדרשה עשויה לפרוץ שוב והפעם בין בעלות הברית לשעבר, מלחמה שתהיה כרוכה במעשי הרג והרס גדולים מאלה שהתחוללו בעבר. הערכה צבאית אמריקנית סודית משנת 1948 חזתה שהפצצת ברית-המועצות בפצצות גרעיניות תביא להרס מוחלט של שבעים ערים, ואסון בממדים דומים צפוי היה לארצות-הברית. אולם בעוד שרוב הציבור במערב הדחיק סכנות אלה בתודעתו, אנשי הצבא תכננו את מעשיהם למקרה מלחמה, גרעינית או 'קונוונציונלית'. בספרו חושף מיכאל כהן את תכניות המלחמה הבריטיות מן השנים 1946-1954 שנגעו למזרח התיכון. מיותר להוסיף כי אף אחת מהן לא מומשה.

כהן הוא חוקר והיסטוריון מיומן ופורח; מעטים החוקרים הישראלים המכירים כמוהו את הארכיונים הבריטיים, ועל המדף מונחים לא מעט ספרים מפרי עטו העוסקים בהיבטים הבין-לאומיים של תולדות הסכסוך הישראלי-הערבי. אף שהוא חי ומלמד בארץ הוא כותב באנגלית, וזה ספרו הראשון המתורגם לעברית. הספר מתבסס בעיקר על תכניות אסטרטגיות כפי שהובאו לידיעת מקבלי החלטות שלא היו אנשי

צבא. היסטוריונים צבאיים עשויים לכן להתאכזב ולגלות כי אין הספר כולל פרטים קונקרטיים של תכניות מבצעיות כגון סדרי כוחות, צירים, שלבים וכדומה. כמו כן הספר מבוסס כמעט רק על מקורות בריטיים; תכניות אמריקניות מתוארות בו כפי שהצטיירו בעיניים בריטיות או על סמך מחקרים ומקורות שכבר פורסמו בעבר. והשיקולים הסובייטיים נעדרים ממנו לחלוטין. אף על פי כן לאור חלוקת התפקידים באסטרטגיה המערבית באותה תקופה, שבה הבריטים היו אחראים להגנת המזרח התיכון, די במה שמצוי בתכניות הבריטיות כדי לעשות את הספר חדשני ומעניין.

תכניות אלה נועדו למקרה שמדיניות ההכלה (Containment) המערבית תיכשל, והצבא האדום ינצל את עליונותו המספרית והגאוגרפית כדי לפרוץ מן הקווקז למזרח התיכון דרך תורכיה, ומשם דרך סוריה וארץ-ישראל לעבר מה שאסטרטגים מערביים כינו 'השטח החיוני' להגנת האזור, כלומר תעלת סואץ על בסיסה הבריטיים. לפי ההערכות הבריטיות כוחות היבשה שלהם בזירה יימצאו בכל מקרה בנחיתות מספרית בהשוואה לכוחות הסובייטיים, מצב העלול להימשך חודשים רבים. התחזית הייתה קודרת: אם יכבוש הצבא האדום את תעלת סואץ, תנוטרל יכולתו של המערב להפצצה אסטרטגית של מטרות חיוניות בעומק ברית-המועצות; תיפגע תנועת הצי הבריטי והאמריקני מן האוקיינוס ההודי לים התיכון; אירופה המערבית תאבד את מקורות האנרגיה העיקריים לשיקומה; והצבא האדום יצליח לאגף את מערכי התגנה המערביים מצד 'בטנה הרכה' של אירופה, בקיצור, אבדן המזרח התיכון עלול היה להביא להתמוטטות מערב אירופה. עד 1954 נראה אפוא לבריטים כי הגנת הדמוקרטיה בחצי הכדור המזרחי תלויה בכך שתעלת סואץ תישאר בשליטתם.

האסטרטגים המערביים. במערב חששו ממתקפה סובייטית על אירופה, ואילו בישראל חששו ממתקפה ערבית שתביא להשמדת ישראל. כהן איננו דן בחשש הישראלי, אולם ספרו עושה שירות טוב לאותו קורא ישראלי משכיל שטרם התעדכן בתולדות ימיה האחרונים של האימפריה הבריטית במזרח התיכון. קורא כזה משוכנע עדיין כי בראש מעייניהם של קלמנט אטלי וארנסט בוויין עמדה השאלה כיצד לטרפד את השאיפות הציוניות, ואילו ספרו של כהן מדגיש מחדש שבמוקד המדיניות של הממשלות הבריטיות - ממשלת לייבור כמו ממשלת שמרנים - הייתה ההתמודדות עם הסכנה לאירופה ולעולם הדמוקרטי, ורק ממנה נגזרה התייחסותם של הבריטים לכל יתר השאלות.

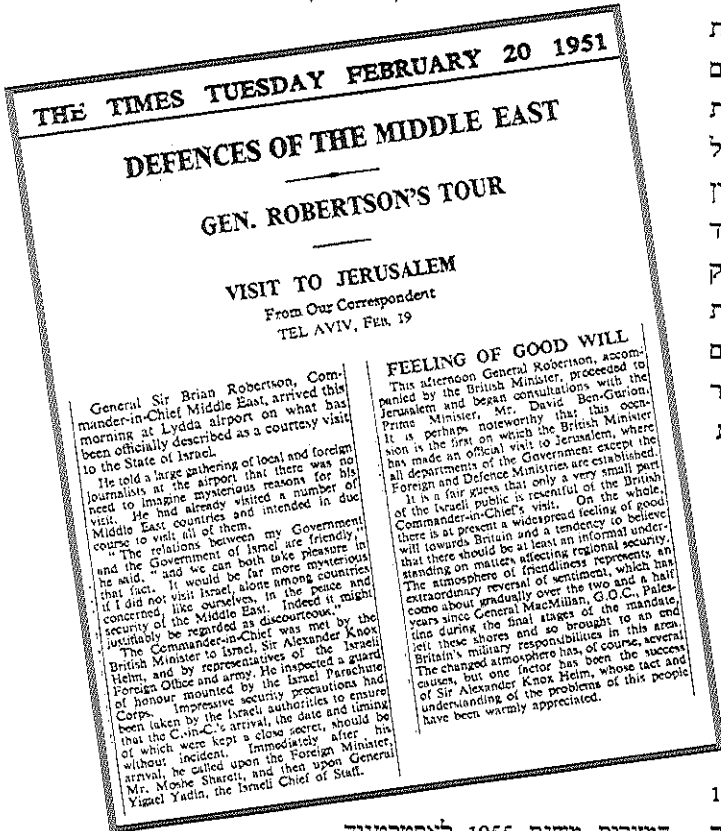
מיסנדהאן עולה כי אילו ניסה הצבא האדום לפרוץ דרומה, בשנת 1948 או אחר כך, היה צבא בריטי משתלט מיד ובלי גיבויים דיפלומטיים מיוחדים על ישראל, סוריה, עיראק וירדן ונערך שם למגננה בהתאם לשיקולים אסטרטגיים. 'תורכיה', כך העריכו מומחי משרד החוץ הבריטי, 'תהיה היחידה שתקדם אותנו בברכה'.

במתכונת המתוכננת היו שלושה קווים לבלימת המהלומה הסובייטית היבשתית - אם יקרוס הראשון ייעשה מאמץ להחזיק בשני וכך הלאה. אגפו הימני של הקו הראשון נשען על מדבריות דרום-מערב איראן והוא השתרע בקשת לאורך רכסי זגרוס וטאורוס כשאגפו השמאלי בחופי אנטליה. יתרונו העיקרי היה מדיני, לאמור הפגנת נחישות לסייע לבעלות ברית הגובלות בברית המועצות. יתרון אחר היה שכדי לפרוץ קו זה יצטרכו הסובייטים לתפוס אחד משישה מעברי הרים קשים שניתן לכבדם. אולם היה זה קו ארוך, שהחזקתו הצריכה הרבה גייסות ועוררה קשיים לוגיסטיים עצומים. הבריטים העריכו כי קריסת קו זה תהיה רק שאלה של זמן ומחיר. קו ההגנה הבא

תקוות האסטרטגים המערביים הייתה שאיום בהפצצות אסטרטגיות על דרום ברית המועצות, היתרון המערבי בציי מלחמה בים התיכון ובמפרץ הפרסי והמונופול המערבי על גשק גרעיני (שהתקיים רק עד 1949) ירתיעו את הסובייטים מיזמה כזו. אך כדי להשיג הרתעה זו נחוץ היה להקנות לאיום המערבי אמינות. ואמנם בסיס חיל האוויר באבו-סוויר הורחב כדי לאפשר למפציצים בריטיים ארוכי טווח להמריא משם אם יישלחו להרוס את מקורות הנפט הסובייטיים, שמהם בא כשליש מסך האנרגיה הסובייטית, או אם יידרשו להטיל פצצות גרעיניות בלב רוסיה. אלא שלמרבית התסכול הבריטי כל הממשלות המצריות אחרי מלחמת העולם השנייה לא אבו לשמוע על איזה שהוא הסדר שישאיר לבריטים שליטה על חלק מאדמת מצרים. ארצות-הברית בהנהגת הנשיא דוויט ד. אייזנהואר ומזכיר המדינה ג'ון פ' דאלס נחלצה אף היא לחוץ על מצרים שתרכך את עמדתה, אך בשנת 1954 התייאשה מכן. אז נבע אייזנהואר מן הבריטים לוותר, והם אמנם ניאטו לפנות את צבאם ממצרים ולרכוז בקפריסין, בקניה, בלוב ובמלטה. בשלב זה לבשו מאמצי ההרתעה המערביים מתכונת חדשה, אך כהן איננו עוסק בה. 'תכניות המגירה' שהוא מתאר שייכות רק לתקופה שבה תמכה עדיין ארצות-הברית בהישארות בריטית באזור סואץ.

למקרה שההרתעה תיכשל תכננו הבריטים מגננה יבשתית משהה בתורכיה, בסוריה ובארץ-ישראל עד בוא תגבורת משמעותית. ציר התכנון הבריטי בקיץ 1948 היה תכנית 'סנדהאן', שנועדה לממש אסטרטגיה משהה כזו. בתכנית הלן שינויים, כולל בשמה, אולם מתכונתה העיקרית השתמרה. כידוע באותן שנים נאבק היישוב היהודי בארץ-ישראל להקים את המדינה היהודית, ואחרי שקמה ישראל היא הייתה שרויה בחרדה מפני התרחשות צבאית שונה מזו שממנה חששו

אדמת ישראל בסיסים צבאיים מערביים; ניסיונות אנגלו-אמריקניים ההוזרים לבנות במזרח התיכון מערך מדיני-אסטרטגי, החל בתכנית ה'פיקוד המזרח תיכוני' (MEC), דרך 'ארגון הגנה מזרח תיכוני' (MEDO) ועד ברית בגדאד, והנוק העצום שגרמה עסקת הנשק הצ'כית"

יכול היה להיות אחת משתי חלופות; הסבירה בהן הייתה קו שהחל מצפון לביירות, נמשך מזרחה, נסמך על כביש ביירות-דמשק כציר לוגיסטי תומך, עבר משם דרך מולד-הלבנון, ההרמון, טרשי א-לג'יה, הרי גלעד, מואב ואדום ועד מפרץ עקבה. גם קו זה היה ארוך, אך תחזוקתו הלוגיסטית היתה קלה יותר; הגדה המערבית הירדנית ושטחי מדינת ישראל נועדו להיות עורף לוגיסטי כזה. אם יתמוטט גם קו זה, נותר רק קו אחרון לפני תעלת סואץ, שכונה קו רמאללה. אגפו השמאלי החל מצפון לתל-אביב, עבר מזרחה דרך הרום השומרון ליריחו ונמשך משם דרומה לאורך הערבה עד עקבה. קו הגנה זה הוערך כבעל סיכוי להחזיק מעמד, שכן היה קצר מקודמיו, הצריך סדר כוחות קטן יותר, ושלט יפה על כל הצירים המולכים לתעלת סואץ כשהם 'תחובים בצוואר בקבוק צר בין הירדן לים התיכון'. בעת ההיערכות לתפיסת קו אחרון זה אמורים היו הגליל, עמק יזרעאל, השומרון ושפלת החוף צפונה מתל-אביב להיות זירות לקרבות השהיה. חומר למחשבה לבעלי דמיון ספרותי.

תכניות הבלימה שופכות אור קונקרטי חדש על צניינים מדיניים שונים הזכורים מאותה תקופה: הנחישות האנגלו-אמריקנית למנוע התלקחות או חידוש של מעשי איבה בין יהודים לערבים בשנת 1948 ובשנת 1949 באמצעות משטר ההפוגות והאמברגו; ההצהרה המשולשת המערבית ממאי 1950 שנועדה להגביל את יכולתם של ישראלים וערבים לחדש את המלחמה ביניהם; ביקוריהם של מפקדי צבא וצי בריטים כגנרל רוברטסון, אדמירל אדלסטון ואחרים בראשית שנות ההמישים במדינות האזור, כולל ישראל; המשמעות שייחס המערב להחלטת ממשלת ישראל בעת מלחמת קוריאה להמיר את מדיניות 'אי ההזדהות' בתמיכה במערב, אך גם להזירותו של בן-גוריון שלא להתיר להקים על

המצרית משנת 1955 לאסטרטגיה המערבית, פרשה שהמחבר נהג בתבונה כשהותיר אותה מחוץ לתקופה שבה הוא עוסק. כללו של דבר: ספרו של כהן מסייע להבהיר לתלמיד הביקורתי העוסק בהיסטוריה של המזרח התיכון כי כל מגמה ותפתחות באזור אשר לא תאמו את התכנית לבלימת הצבא האדום נחשבו בלונדון ובוושינגטון כמויקות להגנת הדמוקרטיה בעולם. אולם לתיאורו המעניין של כהן חולשה היסטוריוגרפית בסיסית: הוא מתייחס אל

כתבה ב'טיימס'
על אודות ביקורו
של גנרל רוברטסון

זו? אילו נפתחו 'מגירות' אגף התכנון של צה"ל היום מן הסתם עדיין היו נמצאות בהן תכניות מעודכנות לכיבוש סיני, לתפיסת רמת עבר הירדן המזרחי, להגעה לדמשק וכדומה; כפי שבוודאי ניתן היה למצוא בצבא המצרי והסורי תכניות מקבילות בכיוון הפוך. מה המשמעות ההיסטורית של תכניות אלה? רק זה שתכניות צבאיות הן חלק ממצייאות היסטורית צבאית; אם כי קורה שקיומה של תכנית הנחשבת 'טובה' מזרז פתיחה במלחמה. בכל מקרה ברור כי 99 אחוז מתכניות אלה אינם מתממשים, כמו התכניות המובאות בחיבור שלפנינו.

בספר השתרבבו טעויות אשר אמנם אינן פוגעות באמינות התיאור אולם מוטב היה להימנע מהן. למשל הקביעה כי באותן שנים היה לבריטים רק מטוס קרב סילוני אחד מתוצרתם, 'מטיאור' (עמ' 77), בעוד שבמקביל הם בנו גם את ה'זמפייר'. המפציץ הסילוני 'הראשון' שלהם לא היה 'זליאנט'; קדמו לו 'קנברה' ו-B50A, מפציץ בוכנה אשר הוסב לסילון. ההפכה הקומוניסטית בצ'כוסלובקיה לא התחוללה במרס 1948 (עמ' 16) אלא בפברואר. שמו של ראש מחלקת המזרח במשרד החוץ הבריטי היה פרלונג ולא פרלונג' (עמ' 190). באמר כי ביולי 1948 'ישראל כבר כבשה את הגליל' (עמ' 115) בעוד שהדבר קרה רק בסוף אוקטובר. כשפרסם הרי טרומן את הצהרתו מן ה-24 באוקטובר על שישראל אינה צריכה לוותר על שטחים 'שנועדו לה על פי החלטת העצרת' הוא לא הזכיר 'גב צפוני שישראל כבר כבשה' (עמ' 117), וזאת הן משום שהצהרתו לא נכנסה לפרטים והן מפני שבאותו רגע טרם נודעו בווישינגטון התוצאות המלאות של מבצע 'ואב' - וזה בדוק - שכן צה"ל והמצרים גירשו את משקיפי האו"ם מן החזית והמידע על מה שקרה הגיע לווישינגטון לאט וקטוע.

'תכנית המגירה', כלומר 'אילו קרה', כאל היסטוריה. זו שגיאה, במיוחד כשמדובר בתכניות צבאיות, שהרי היסטוריוגרפיה נועדה לתאר מה קרה ואיך, ואילו 'תכניות מגירה' הן רק תרחישים משוערים שלא התממשו. אם בכאלה עסקינן, ניתן להמשיך מעבר ל'תכניות המגירה' ולתאר במידה דומה של רלוונטיות למשל מה היו פני החברה והפוליטיקה במדינת ישראל אילו היו הסובייטים גבלמים בקו רמאללה, וקו החזית החוצה את ישראל היה הופך גבול מדיני. קוראיה, וייטנם, שלא להזכיר את גרמניה, הן דוגמאות לתרחיש כזה. כ-reductio ad absurdum, ניתן לשער ששמואל מיקונים מזכיר מק"י, היה מתמנה לראש ממשלת 'צפון ישראל' הקומוניסטית, ובן-גוריון היה ראש ממשלת הדרום; יעקב חזן, מנהיג מפ"ם מצפון ישראל, אף על פי שהכריז פעם כי ברית-המועצות היא עבודה 'מולדת שנייה', היה נשלח לגולאג...

נחוץ להוסיף כי התכניות הבריטיות הללו נועדו 'למקרה הגרוע'. במערב מקובלת הייתה הערכת המתכננים האמריקנים בראשות ג'ורג' קנאן כי לא יהיה זה טיפוסי לקברניטי ברית המועצות להפעיל את הצבא האדום להרפתקאות צבאיות בקנה מידה רחב.

תפקידו של צבא לתכנן מענה לכל תרחיש העולה על הדעת. בוודאי ידוע לכהן שלכל צבא יש 'תכניות מגירה' אשר אילו פורסמו היו הופכות לחומר מעניין מאוד, אבל לא היסטוריה. למשל בקיץ 1956, שבועות ספורים לפני שהבריטים הפכו בעלי בריתה של ישראל במלחמתה נגד מצרים, הפיקו ראשי המטות הבריטיים, לצורך מימוש הסכם ההגנה האנגלו-ירדני, 'תכנית מגירה' ל'מכה אווירית מנתהת' על חיל האוויר של צה"ל - 'להרסו' כלשון התכנית. מה חשיבותה ההיסטורית של תכנית